

# Безпосереднє здійснення влади

## народом і реалістична школа права



### А. О. Янчук

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, завідувачий сектором розвитку парламентаризму Інституту законодавства Верховної Ради України

У статті досліджується вплив реалістичних підходів на розвиток безпосереднього здійснення влади народом, аналізуються точки зору різних авторів на цю проблематику. Звертається увага на те, що реалістична школа права розглядає безпосереднє здійснення влади народом не тільки з точки зору її нормативного наповнення, а висуває на перше місце діяльність судів з правозастосування відповідних норм, закладаючи формулу «живого інструменту» у нормативне регулювання діяльності, пов'язаної з безпосередньою реалізацією належної народу влади.

**Ключові слова:** безпосереднє здійснення влади народом, народний суверенітет, народовладдя, реалістична школа права.

В статье исследуется влияние реалистичных подходов на развитие непосредственного осуществления власти народом, анализируются точки зрения различных авторов на эту проблематику. Обращается внимание на то, что реалистическая школа права рассматривает непосредственное осуществление власти народом не только с точки зрения ее нормативного наполнения, а выдвигает на первое место деятельность судов по правоприменению соответствующих норм, закладывая формулу «живого инструмента» в нормативное регулирование деятельности,

связанной с непосредственной реализацией надлежащей народу власти.

**Ключевые слова:** непосредственное осуществление власти народом, народный суверенитет, народовластие, реалистическая школа права.

*The influence of the realistic approaches on the direct implementation of the power by the people are analyzed and points of views of various authors concerning this topic are studied in the present paper. The attention realistic school of law considers direct implementation of power by the people not only from the view point of its normative content, but gives the highest priority to the activities of the judges concerning enforcement of the relevant rules, introducing a formula of an «alive instrument» into the normative regulation of the activities related to the implementation of power devoted to people.*

**Keywords:** direct implementation of power by the people, peoples sovereignty, the rule of the people, realistic school of law.

У сучасних умовах суспільного розвитку для країн колишнього соціалістичного табору, особливо для республік СРСР постало питання еволюції позитивного права відповідно до нових стандартів і умов життя, підвищення ролі судів і суддів у процесі регулювання суспільних відносин, визначення статусу судових актів та судових прецедентів, судової нормотворчості тощо. З огляду на зазначене перед українською юридичною наукою стоїть важливе завдання – врахування крім доктрини правового нормативізму при визначенні правових засад безпосереднього здійснення влади народом й інших правових доктрин, зокрема, і реалістичної школи права.

Відомо, що реалістична школа права формується представниками американського та скандинавського правового реалізму, які виступали за необхідність адаптації права до процесу соціальних змін, закликали

досліджувати процес дії права на поведінку людей. Реалістична школа належить до соціологічного напрямку в юриспруденції, ідейне наповнення якої забезпечували юристи-практики, які намагалися відійти від класичного (нормативістського) праворозуміння, критикували його та вважали, що судді є творцями права.

Правовий реалізм – назва, що поєднує кількох теоретиків права, які стали відомими у першій третині ХХ ст., – був інтелектуальним попередником напрямку критичних правничих студій. Безпосереднім об'єктом критики реалістів був опір судів соціальному законодавству на підставі того, що воно підриває дух права і правових принципів, порушує свободу, суперечить правам власності й перешкоджає ринковій діяльності [1, с. 91].

Серед зарубіжних, у тому числі російських дослідників, які комплексно або в частині окремих питань розробляли проблематику концепції правового реалізму можна назвати таких, як А. Ведберг, К. Левеллін, Х. Санберг, Ф. Шмідт, Дж. Шлегел, Дж. Пасмур, М. Мартін, Л. Калман, Дж. Френк, Л. Фуллер, В. Фішер, М. Коен, В. Нерсисянц, Р. Ромашов та ін.

Серед українських науковців, які прямо або опосередковано досліджували питання реалістичної концепції у праві можна назвати таких, як С. Шевчук, О. Зайчук, М. Костицький, В. Копоть, С. Максимов та ін.

Представники соціологічної школи права найперше вбачали в законах держави втілення ідеї соціальної солідарності. За переконанням представників цього напрямку будь-який закон, який перебуває в очевидній і абсолютній опозиції до елементів соціальної справедливості, ніби не існує, водночас держава пов'язана законами в тій мірі, у якій такі закони відповідають соціальній справедливості. Саме в аспекті соціальної солідарності і починає зароджуватись ідея застосування судами реалістичної доктрини, яка б могла більш ефективно захищати індивідуальні і колективні права і свободи гро-

мадян, у тому числі й право народу на безпосереднє здійснення належної йому влади.

Важливу роль у формуванні доктрини правового реалізму відіграє Конституційний Суд України завдяки все більшому впливу соціологічної школи тлумачення Конституції України на зміст та характер його рішень, формування відповідних правових позицій [2, с. 14], що є вкрай важливим за умов, коли законодавче забезпечення безпосереднього здійснення влади народом є недостатнім та потребує суттєвого доопрацювання.

У зв'язку з розвитком концепції правового реалізму, постало закономірне питання співвідношення правового реалізму і соціологічної школи права, виявлення їх спільних та відмінних рис.

Як зазначає український дослідник правового реалізму сучасності В. Копоть, соціологічна школа права та реалістичний напрям у юриспруденції схожі між собою за кількома напрямками: соціологи і реалісти досліджували право на основі емпіризму; закон сприймався як певні правила поведінки, що є засобом обмеження діяльності суддів; підтримувалася ідея невизначеності права (норм і фактів); суспільство вважалося рушієм розвитку права; критика традиційної юриспруденції трактувалася як стале явище [3, с. 30-31].

При цьому, відмінними рисами на думку дослідника є те, що предметом вивчення соціологічної школи права є соціальна практика, а правового реалізму – судова практика; соціологічна школа права використовує соціологічні методи, а правовий реалізм – різноманітні методи інших наук, у тому числі соціології та психології; соціологічна школа права вважає, що право впливає на все суспільство, а правовий реалізм, що право впливає тільки на конкретного індивіда, лише в цьому разі право досягає своєї мети; у соціологічній школі права джерелом права є суспільні відносини, а у правовому реалізмі – емпіричні рішення суб'єктів суспільних відносин [3, с. 8].

Таким чином, соціологічна школа права та реалістична концепція, як її течія, мають багато спільних рис. При цьому реалістична концепція права має певні особливості, що дають змогу відокремити її від інших течій соціологічної школи права. Так, правовий реалізм зорієнтований на вивчення права виходячи із щоденної його дії, а не ідеального контексту. Правовий реалізм вважає, що право перебуває в постійному русі, існує незалежно від нормативного закріплення, хоча формально і знаходить відображення у нормативно-правових актах, впливає на поведінку людей через їхню правосвідомість і знаходить свій вияв в судових рішеннях.

Саме необхідність врахування тенденцій розвитку суспільства, пізнання та оцінки його правових потреб і правових очікувань спонукає суди при ухваленні своїх рішень та формуванні правових позицій враховувати реалістично-правові підходи безпосереднього здійснення влади народом, адже неадекватне врахування тенденцій розвитку суспільства може негативно позначитись на суспільних процесах, поведінці людей, призвести до створення таких, що не відповідають своєму призначенню видів та форм безпосереднього здійснення влади народом.

Завдяки реалістичній школі права в Україні виробляються нові підходи до розуміння безпосереднього здійснення влади народом, фактично формується нове конституційне праворозуміння. Важливу роль у цьому процесі крім судів загальної юрисдикції відіграє Конституційний Суд України. Так, одним зі способів такого формування є дослідження питань розширення конституційних засад регулювання безпосереднього здійснення влади народом шляхом офіційного тлумачення відповідних положень Основного Закону України Конституційним Судом України або ж формування ним правових позицій. Серед таких рішень можна назвати Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 р. № 4-зп [4], від 5 жовтня 2005 р. № 6-рп/2005 [5], від 16 квітня 2008 р.

№ 6-рп/2008 [6], від 15 жовтня 2008 р. № 23-рп/2008 [7] та ін.

У сьогоднішній науці зазначається, що справжньою реальністю права виявляється не стільки жорсткий механізм владного примусу, скільки тонка павутина особливих ментальних станів – правових смислів. Основоположними правовими смислами (установками правосвідомості) є фундаментальний обов'язок поважати чуже право і доповнюючий його обов'язок відстоювати власне право [8, с. 45].

Зазначене має важливе значення і для концепту безпосереднього здійснення влади народом, де реалізація тих чи інших його форм для відстоювання певною частиною суспільства власних прав не повинна обмежувати чуже право – тобто право інших соціальних груп чи фізичних осіб, має поважати його.

У зв'язку з наведеним, наголошується, що межі права обумовлені головним чином неюридичними факторами. Вони укорінені у природі людської діяльності, визначені особистісними можливостями соціальних суб'єктів, їх загальною культурою і правовою цивілізованістю, детерміновані існуючою системою відносин, економічними, історичними, релігійними, національними й іншими обставинами [9, с. 107-108]. Оскільки безпосереднє здійснення влади народом є породженням життєдіяльності людей і умов їх буття, то і межі правового у безпосередньому здійсненні влади народом необхідно розглядати в нерозривному зв'язку з характером його сприйняття адресатами, їх соціально-правовими діями, в яких межі права виявляють себе і змінюються.

Правовий реалізм досить часто пов'язують з поняттями «живе право», що в конституційному праві часто інтерпретується у формулі «жива Конституція». Цей термін, як зазначають дослідники запозичено за аналогією з практики Європейського суду з прав людини, який нерідко використовується ним щодо Конвенції про захист прав людини і ос-

новоположних свобод, яку він офіційно тлумачить та застосовує. Так, в одному з рішень у справі «Selmouni v. France» (1999 р.) ЄСПЛ зазначив: «конвенція – це «живий інструмент», який можна застосовувати по-різному з огляду на сучасні умови». То чи є можливим вважати «живим інструментом» і національні конституції, які теж час від часу тлумачаться органами конституційного судочинства не просто неоднаково, а навіть взаємовиключно? [10, с. 3-4]. З огляду на зазначене, з точки зору правового реалізму конституційні приписи про безпосереднє здійснення влади народом є «живим інструментом», який може видозмінюватися, набувати нових обривів та рис завдяки діяльності Конституційного Суду України, який розглядає справи, тлумачить конституційні положення та встановлює відповідні правові позиції.

Правові позиції Конституційного Суду України щодо безпосереднього здійснення влади народом можуть носити як нормативістський (консервативний), так і реалістичний (модернізаційний) характер. Переважання нормативістських положень в правових позиціях Суду є наслідком певної правової традиції що склалася в пострадянський період у судах загальної юрисдикції на ґрунті верховенства закону. Натомість реалістичні положення в правових позиціях Конституційного Суду України є продуктом застосування права у його динаміці та постійному розвитку, що дозволяє трансформувати (модернізувати) діючу конституційну систему щодо безпосереднього здійснення влади народом на шляху до встановлення її практичного, правозастосовного значення, закладення реальних можливостей для прямого використання конституційних положень спрямованих на захист своїх прав і свобод, реалізації засад правової, демократичної, соціальної держави.

Отже, при дослідженні проблематики безпосереднього здійснення влади народом реалістична школа права робить наголос не тільки і не стільки на сталих нормативних дог-

мах, як на ролі судів, які створюють специфічне правове забезпечення безпосереднього здійснення влади народом через винесення відповідних рішень. Особливе місце в такому процесі, в Україні займає Конституційний Суд України через свій специфічний статус – завдяки тлумаченню конституційних і законодавчих положень, присвячених безпосередньому здійсненню влади народом і встановленню відповідних правових позицій.

Таким чином, реалістична школа права розглядає безпосереднє здійснення влади народом не тільки з точки зору їх нормативного наповнення, а висуває на перше місце діяльність судів з правозастосування норм, присвячених безпосередньому здійсненню влади народом, закладаючи формулу «живого інструменту» в нормативне регулювання діяльності, пов'язаної з безпосередньою реалізацією належної народу влади.

## Список використаної літератури

1. *Таманага Б.* Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманага ; перекл. з англ. А. Іщенка. – К. : Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2007. – 208 с.
2. *Барвіцький В.* Школи тлумачення Конституції / В. Барвіцький // Юридична газета. – 2007. – 5 квіт. – С. 14.
3. *Копоть В. О.* Правовий реалізм / В. О. Копоть. – К. : Київський університет права НАН України, 2010. – 186 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України) від 3 жовтня 1997 року № 4-зп // Офіційний вісник України. – 1997. – № 42. – С. 59.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 41. – Ст. 2605.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, частини 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 // Вісник Конституційного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 15.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою) від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008 // Вісник Конституційного Суду України. – 2009. – № 1. – С. 8.
8. *Максимов С.* Правова доктрина: філософсько-правовий підхід / С. Максимов // Право України. – 2013. – № 9. – С. 34-54.
9. *Гойман В. И.* Действие права (Методологический анализ) / В. И. Гойман. – М. : Типография Академии МВД РФ, 1992. – 182 с.
10. *Рабінович П.* Конституція України як «живий інструмент» відображення та врегулювання соціальних змін (у світлі практики вітчизняного конституційного судочинства) / П. Рабінович, В. Гончаров // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / Редкол. : В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2011. – № 2 (65). – С. 3-14.